

Kritična teorija

V širšem smislu pod kritično teorijo razumemo vse kar nasprotuje "establishmentu", vsemu tistemu kar je institucionalizirano, kar je del vladajočega reda v sociologiji (ne v družbi). V ožjem smislu pod kritično teorijo razumemo samo t.i. Frankfurtsko šolo.

Predstavniki:

- Marx Horkheimer
- Theodor Adorno
- Herbert Marcuse
- E. Fromm

Po prvi svetovni vojni so v Frankfurtu organizirali Inštitut za družbeno raziskovanje, Ti so predvsem teoretiki, v manjši meri so empirični sociologi, so izjemno ostri kritiki do anket. Odšli so v Ameriko, kjer so dalje raziskovali. Po drugi svetovni vojni se je inštitut vrnil nazaj v Frankfurt, vendar nima več istega pomena kot prej.

Ti predstavniki kritične teorije so bili pod pomembnim vplivom izidov prve svetovne vojne in kasneje pod vplivom vzpona nacizma. Pod izide spada predvsem uspešna oktobrska revolucija v Rusiji in neuspešne revolucije v Nemčiji, Madžarski. Marksizem tega časa je bil marksizem historičnega materializma, ki je govoril o mehanskem povzročevanju, organizaciji družbe ni ideologiji s strani ekonomske baze (vulgarni ekonomizem). Za frankfurtovce je bilo to zelo nezadostno, zato so se ozrli k avtorju, ki je vplival na njih, György-u Lukacs-u - leta 1920 je napisal knjigo *Zgodovina in razredna zavest*, s katero je vplival na kritično teorijo, zlasti s pojmom reifikacija (postvaritev, opredmetitev, popredmetitev).

Razmerja med ljudmi bi lahko bila čustvena, ustvarjalna, človeška, vendar niso. Razmerja med ljudmi so opredmetena, kar pomeni, da ljudje vidijo v drugih samo sredstva za uresničitev svojih ciljev in da se cilji predrugačijo v sredstva. Ljudje pa so odtujeni drug od drugega. Na splošni ravni se pri frankfurtovcih to razmerje kaže kot razlikovanje med instrumentalno racionalnostjo in praktično racionalnostjo.

V vsakdanjem delovanju smo instrumentalno racionalni. Prizadevno si uresničiti določene cilje z najučinkovitejšimi sredstvi, medtem nam postajajo sredstva vse bolj pomembna in pozabimo na cilje. Praktična racionalnost pa naj bi bila osvobodilna, nanaša se na osvobodilno človekovo dejavnost, s katerim odpravlja pogoje stvaritve, pogoje, kjer so drugi ljudje sredstva in ne cilji.

Frankfurtovci so zelo kritični do znanosti same. So tako antipozitivistično naravnani, da bi skoraj odpravili z znanostjo samo. Človek se do narave vede kot diktator, namesto da bi ustvaril nekakšno harmonijo, skladje z naravo. Ta diktatorska drža pa ima svoj izziv v znanosti in tehnologiji, ki je izpeljana iz nje. Frankfurtovci so redko tako izrecni, veliko bolj pogosto so kritični do pozitivistične različice znanosti, v končni instanci pa se kritika nanaša na znanost samo. Znanost je kriva, da smo prišli v krizo, diktatura v družbi pa je podaljšanje diktature v naravi. Najbolj so kritični do pozitivistične znanosti, v družboslovju pa do anket. Adorno pravi "teoretična misel o družbi uteče empiričnim podatkom enako kot duhovi utečejo eksperimentalnim aparatom, ki raziskujejo parapsihologije".

Zavračalo so ekonomizem historičnega materializma in so bili zlasti presenečeni med učinkovitostjo politična propagande (Hitlerja si ne moremo predstavljati brez psihične strukture potrošnikov njegovih sporočil. Potrošniki imajo potrebo, da to poslušajo).

Propaganda uspe, kadar pri sprejemniških pride do potrebe po propagandnih sporočilih. To so čustveni pojmi. Že Pareto je participiral pomen propagande v moderni družbi, vendar je ta pomen postal veliko bolj vpliven z množičnimi občili. Propaganda je postala odločilen družbeni pojav. Tukaj se srečujemo s pojmom, ki ga uvaja Marcuse, vsi so humanisti družbeni sistem človeku vsiljuje drugačno strukturo umetne potrebe (Marcuse: *Enodimenzionalni človek*) on pa je čustven.

Umetne potrebe so instrumenti s katerimi človek, ki je dejavno ustvarjalno, erotično bitje, še zlasti reklame, mu vsiljujejo, da živi v eni sami dimenziji kot potrošniško bitje. Ustvarjajo izumetničene umetne (lažne) potrebe, ki so takšne vrste, da jih lahko zadovolji potrošniška družba. S sistemom množičnega komuniciranja so ustvarjeni takšni pogoji družbenega življenja, kjer človek ne teži več k osvobodilni spremembi, ne prizadeva si spremeniti pogojev svojega življenja, kjer bi odpravil zatiranje, temveč se mu zadosti nenehni potrošnji. Človek je zreduciran na eno samo razsežnost - potrošniško bitje, kjer troši tiste dobrine, ki mu jih vsiljujejo z reklamami. Marcuse je delal za ameriško obveščevalno službo, na koncu je bil razočaran nad možnostmi spremembe družbe, spremembe so izginile - bil je marksist. Pravi, da sta še vedno delavski in kapitalistični razred, vendar je delavski razred izgubil svojo vlogo. V knjigi trdi, da ni rešitve iz sveta zatiranja, represije, da je kapitalizem našel takšen sistem s katerim uspešno, na ravni potreb človeka, manipulira s posameznikom. Pelje ga v tisto smer, ki reproducira zatiranje, vsiljuje pa mu umetne potrebe. Proti koncu te knjige skromno piše, da le obstajajo določeni subjekti, ki bi lahko prispevali k spremembi družbe.

To so:

- brezposelni,
- študentje,
- izkoriščane množice iz tretjega sveta.

Ta kritika vseh frankfurtocev, zlasti pa pisanje Marcuseja ima romantičen značaj, izraža nostalgijo za preteklostjo, ki je bila boljša, kjer ni bilo manipulacije, zatiranja. Te ideje so bile zelo vplivne, leta 1968 so se uprle študentje v številnih državah, izražali sicer različne zahteve - vsesplošno družbene spremembe. Te zahteve niso bile Varšavi in v Chicagu. V Varšavi so zahtevali politično demokracijo. Če poskušamo najti skupni imenovalc, je to "socializem s človeškim izrazom" (češki izraz). Ta upor študentov je dal vedeti (tukaj je bil Marcuse nekakšen guru), da živimo v dobo manipulacije, lažnih potreb - to je potrebno spremeniti. Napisal je knjigo Esej o osvoboditvi, kjer je naredil nekakšno samokritiko, ko je rekel, da ni več dejanskih nosilcev družbenih sprememb in da nosilci so in sicer ti, ki jih je že omenil. To je nekaj drugega kar se imenuje novi delavski razred. V začetku druge polovice 20. stoletja pa se je pričel pojavljati drugačen delavski razred: kvalificiran, bolj bogat - informatika, kemična industrija, kjer so delavni organsko povezani z inženirji in je proces industrije precej avtomatiziran. Ti bi naj tvorili nov delavski razred, ki naj bi imel drugačne zahteve. Marcuse je menil, da je to nosilec emancipacije, revolucije in samoupravne organizacije družbe.

Vsi frankfurtovci so bili Židje, zato so tudi tako hitro odpotovali iz Nemčije v ZDA, kjer so delali *Raziskovanje osebne strukture nacizma*. To raziskovanje je vodil Adorno, z njim vrsta psihologov, leta 1950 so izdali knjigo *Avtoritarna osebnost*. Ti so oblikovali pojem in strukturo osebnosti, ki naj bi bila značilna za naciste. Avtoritarna osebnost ni isto kot avtoritativnost, to je tip osebnosti značilen za udeležbo v desno ekstremističnih gibanjih. Tisto, kar proizvaja avtoritarno osebnost je pretirana strogost in

konvencionalnost v zgodnjem otroštvu, ter pomanjkanje čustvenosti v razmerju starši - otroci. Sestavine, ki so globlje in bolj površinske avtoritarne osebnosti so:

1. *Antiintracativnost* - nezmožnost razumevanja drugačnosti;
2. *Pretirana konvencionalnost* - zahteva po tem, da se običaji in druga pravila strogo spoštujejo in da se strogo kaznujejo tisti, ki jih ne spoštujejo;
3. Zagovarjanje, da je učinkovit *politični vodja* bolj pomemben od spoštovanja demokratičnih postopkov;
4. Zagovarjanje potrebe po strogi *disciplini* v družini;
5. *Ksenofobija* - sovraštvo do tujcev;
6. *Hirarhično pojmovanje* družbe;
7. Fundamentalistično stališče do vere;
8. Zavračanje novosti in odprtosti;
9. Nacionalizem - etnocentrizem;
10. Pripravljenost na omejevanje človekovih pravic in svoboščin;
11. Pretiran interes za spolnost.

Nekateri elementi so globinski (8), nekateri površinski (5). To je oblikovano v vprašanjih z lestvico (Kaliforniška lestvica, F- lestvica) in to je postalo najbolj uporabljen instrument v socialni psihologiji 20. stoletja. V bivši Jugoslaviji je bila avtoritarnost zelo visoka, najmanj pa v Sloveniji.

Zagovorniki kritične teorije so bili načeloma zelo negativno orientirani do empiričnih raziskav, pa kljub temu so avtorji najbolj pomembnega instrumenta za proučevanje politične psihologije 20. stoletja. V korenu avtoritarne osebnosti naj bi bil sado-mazohizem. Avtor v ospredju je bil Adorno z svojim delom *Psihoanaliza in religija*. V tem delu govori o dveh tipih religije. Ta dva tipa se nahajata v vsaki religiji tudi v krščanstvu:

- *Religija podrejanja* in zaničevanja naše osebnosti, ker vse to projeciramo v boga.
- *Humanistična religija*.

To teorijo je težko predstaviti, ker zavrača sistematičnost, je kritična, hoče odpraviti zaprte sisteme. Posamezne njihove ideje so prisotne v sodobni sociologiji - ideja sadomazohistične osebnosti, ki se preoblikuje v idejo o avtoritarni osebnosti, ideja o umetnih potrebah.